

הערבים בישראל מול העברית: דרכי הסתגלות והתמודדות

השתלבות, למרות הכול: מדיניות השפה במשפחה בעיני סטודנטים ערבים ישראלים הלומדים במוסד להשכלה גבוהה

אורלי קיים וטיאנה הירש

מאמר זה הוא חלק מסדרת מאמרים העוסקים בנושא מדיניות שפה במשפחה [להלן: מש"ב] בקרב אוכלוסיות מיעוטיות. כאן מובאות תוצאותיו של מחקר על מדיניות השפה ושימושי השפה בתחומים שונים ובמערכות יחסים שונות בקרב 13 סטודנטים ערבים ישראלים, הלומדים במכינה קדם אקדמית במכללה להשכלה גבוהה בישראל. מטרת מחקרנו הייתה לבדוק את המש"ב של הנדגמים ואת האפשרות של שינויים אידאולוגיים ביחס למש"ב של הוריהם במשפחות סטודנטים נדגמים אלה יקימו בעתיד. ממצאינו מצביעים על תמורות אפשריות במש"ב של הדור הערבי הצעיר המשכיל, עקב מניעים אינסטרומנטליים של צורך בהשתלבות בחברה הישראלית ובעיקר בתעסוקה. תמורות אלה יתבטאו בשימוש בעברית במידה ניכרת יותר גם במעגל המשפחתי.

סקירת המחקר בנושא

מדיניות שפה היא '... מאמץ של מישהו שיש לו או טוען שיש לו סמכות לשנות את נוהגי (פרקטיקות) הלשון או את אידאולוגיית הלשון של אנשים אחרים' (Spolsky, 1999 B). את מדיניות

ד"ר אורלי קיים היא מומחית ללשון ולתקשורת. סיימה את עבודת הדוקטורט שלה באוניברסיטת בר אילן בהצטיינות, וכיום היא מרצה וחוקרת בתחומי הלשון והרטוריקה. מנהלת המכינות ומרכזי התמיכה המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט.
טיאנה הירש היא מורה, חוקרת ומומחית להערכת לשון. בוגרת החוג לפסיכולוגיה של אוניברסיטת קליפורניה, בסנטה ברברה ומוסמכת החוג לחינוך של אוניברסיטת תל אביב. כותבת עבודת דוקטורט לאוניברסיטת קליפורניה, המתמקדת במדיניות שפה במשפחה, שימור לשון מורשת, דו-לשוניות וצדק סוציו-לינגוויסטי.

הלשון ניתן לחקור בגישת 'מעלה-מטה', כנובעת מהחלטותיהם ומפעולותיהם של משרדי ממשל לאומיים או מקומיים וכדומה, או שניתן לבדוקה בגישת 'מטה-מעלה', כנובעת מהחלטותיהם ומפעולותיהם של יחידים וממשפחות, תוך בחינת כוחו של כל אחד מבני המשפחה להפעיל את סמכותו לשנות את נוהגי הלשון ואידאולוגיית הלשון בחוג המשפחה. באידאולוגיית לשון הכוונה לאמונות ועמדות בנוגע לנוהגי שפה (Silverstein, 1979). מחקרים רבים התמקדו באידאולוגיות, בניהול ובנוהגים של מדיניות שפה בגישת 'מעלה-מטה', ואילו מחקרים בגישת 'מטה-מעלה' על מש"ב קיבלו רק לאחרונה הכרה בקהילת המחקר.

העיסוק במש"ב נועד לבחון את יחידת המשפחה ואת בני המשפחה או חברים אחרים במשפחה, שאינם מהמשפחה הגרעינית, ולחקור מערכות יחסים, אידאולוגיות ונוהגים שונים של אותם בני משפחה ואת ההשפעות של עמדות אנשי המשפחה האחרים, תוך קיום משא ומתן, במודע או שלא במודע, על מדיניות השפה בתוך המשפחה הזאת. מדיניות השפה במשפחה אינה מתהווה בחלל ריק; משפיעים עליה סוגים שונים של מדיניות 'מעלה-מטה', כמו מדיניות ממשל וקהילה, מדיניות של מערכות החינוך הממסדי, כמו גם סוגי מדיניות הנקטים הלכה למעשה בסביבה. הדרך שבה רואים ומגיבים המשתתפים על מדיניות ה'מעלה-מטה' משפיעה ללא ספק על הנוהגים ועל האידאולוגיות שלהם, כשם שהם מושפעים מן האידאולוגיות והנוהגים של בני המשפחה האחרים. משתתפים שונים, בני משפחה, עשויים להיות בעלי השפעה שונה בעיצוב המש"ב: הורים למשל קובעים בשלבים הראשונים את מדיניות השפה, אך בסופו של דבר כל המשתתפים או בני המשפחה מפעילים את כוחם על אחרים לממש את נוהגיהם ואת האידאולוגיות שלהם, תוך קיום משא-ומתן ומשא-ומתן חוזר על המש"ב.

קינג, פוגל ולוגן-טרי (King, Fogle and Logan-Terry, 2008) רואים, ובדין, במדיניות השפה במשפחה מיזוג של שני תחומים: מדיניות שפה ורכישת שפה אצל ילדים, מאחר שמדיניות השפה המוסכמת על ההורים תהיה החוויה הראשונית של ילדיהם ברכישת שפה, עד שאותם ילדים יתחילו לפעול למימוש האידאולוגיות שלהם עצמם בתוך המשפחה.

בהתבוננות במש"ב חשוב לבחון את האידאולוגיות, הנוהגים והניהול של חברי משפחה שונים בזמנים שונים. לאחרונה נערכו כמה מחקרים שבדקו את מדיניות השפה של ההורים במשפחה בקרב קהילות לשוניות ברחבי העולם בכלל ובישראל בפרט. קיים והירש (Kayam and Hirsch, 2012) חקרו את מדיניות השפה של הורים דוברי אנגלית בישראל.¹ תכלית המחקר הייתה לחשוף את האידאולוגיות והנוהגים של קהילת דוברי האנגלית בישראל, ובין השאר את גישות הניהול שלהן כפי שהן מתבטאות בבחירת מסגרת גן לילדיהן (עברית, אנגלית או דו-לשונית). הממצא הכללי של עיון זה מצביע על חברה משולבת מאוד בחברה הכללית, בעלת רמה גבוהה של שליטה בעברית ובד-בבד נוקטת מש"ב החותרת לשמר את השפה האנגלית בבית באמצעות טכניקות ניהול קפדניות בבחירת סביבה לשונית מתאימה לטיפול בילדיהן בגיל הרך. נבדקה גם המש"ב של דוברי הרוסית בישראל, יוצאי ברית המועצות לשעבר, וכן של דוברי

1 ראו גם הד האולפן החדש, 103, לנוסח עברי של מאמר זה.

אמהרית בקרב קהילת יוצאי אתיופיה (Shwartz and Moin, 2011; Moin, Shwartz and Breitkopf,) מסוגים שונים ועל משׁיב התלויה במספרם של דוברי השפה, באידאולוגיה או באמונה בצורך לשמר את שפת המורשת, בעוצמה ובארגון של הקהילה הלשונית, כמו גם בגורמים בעלי השפעה מעשית. עלייתן של שתי קבוצות אלו, '...75,000 יהודים מאתיופיה ו- 800,000 מברית המועצות לשעבר, בעשור האחרון של המאה ה-20, חוללה שינויים גדולים לא רק בדמוגרפיה אלא גם באידאולוגיה הלשונית בישראל' (Spolsky, 1999). לשלוש קהילות לשוניות אלו יש נוכחות רבה ברפרטואר הלשוני הישראלי. אך בעוד שלאנגלית יש היסטוריה ארוכה בנוף הלשוני הישראלי, נוכחות הרוסית והאמהרית נעשתה מורגשת בעיקר בעקבות עלייתם של דוברי שפות אלה לישראל בשניים וחצי העשורים האחרונים. הקהילה הרוסית היא גדולה ומאורגנת היטב והנמנים עמה '... משוכנעים בערך תרבותם ובערך הלשון שאימצו' היהודים ברוסיה (Spolsky, 1999), ועמדה זו נחשפת בנוהגים, בתכנון ובניהול של המשׁיב בקהילה זו. בפני הקהילה האתיופית ניצבו אתגרים חברתיים וכלכליים שונים מאוד מאלו של העולים מבריהׁמ לשעבר; אלה האטו את קליטת בני הקהילה ותרמו לשימור שפת המורשת שלהם. עם זאת, בשני המקרים בולט המעבר לעברית של הדורות הצעירים.

במקרה של הערבים בישראל, יש לתת את הדעת על כך שערבית היא אחת משתי השפות הרשמיות בישראל. ישראל היא המדינה הלא-ערבית היחידה שהערבית קיבלה בה מעמד כזה. לדברי אמארה (Amara, 2002), 'ערבית היא שפת האם והשפה העיקרית של תושבי ישראל הערבים. ערבית היא גם שפה קהילתית של אחוז מסוים של יהודים מזרחיים. הערבית משמשת כשפה הלאומית היחידה הרשמית של מדינות ערב השכנות לישראל וזוכה למעמד מיוחד במדינות האסלאמיות'. הערבית בישראל היא מקרה מיוחד. היא הייתה השפה העיקרית בארץ עד קום מדינת ישראל, ובגלל שינויים בנסיבות הפוליטיות הפכה לשפה משנית. על אף שהערבית היא השפה הרשמית השנייה בישראל, היא אינה שותפה מתקרה במדינה דו-לשונית ודו-קהילתית לפי הסיווג של למברט (Lambert, 1999). במאמר זה בחרנו באופן מודע לא להתעמק בהיסטוריה ובפוליטיקה של הקהילות הלשוניות בישראל. התמקדנו בנוהגי שפה ובאופן ספציפי יותר אנחנו בוחנות את הגישה של מספר קטן של בוגרים צעירים דוברי השפה הערבית כלפי מדיניות השפה במשפחה של הוריהם כמו גם את תכנון מדיניות השפה שלהם עצמם בשלב המוקדם של חייהם כבוגרים. בדקנו את גישותיהם כלפי הערבית והעברית וכלפי נוהגי השפה.² על פי 'עקרון ההשלמה (Complementary Principle) של גרוזיאן (Grosjean, 2010), הדו-לשוניים רוכשים שפות ומשתמשים בהן בתחומים שונים, לתכליות שונות ועם אנשים שונים במהלך החיים. במילים

2 על ההיסטוריה והפוליטיקה של הקהילות הלשוניות בישראל בכלל ושל דוברי הערבית בישראל בפרט ראו עוד Landau, 1987; Kopelewitz, 1992; Spolsky, 1994; Spolsky and Shoshanny, 1992; Spolsky, 1999; Ben Rafael, 1994; Amara, 2002.

אחרות, השפות 'ממוחלקות' (Compartmentalized) על בסיס צורך- השימוש. אותנו מעניין תהליך זה בהקשר השימוש בערבית ובעברית אצל סטודנטים ערבים ישראלים, כדי להבין את החוויה הסוציו-לשונית של קבוצה זו.

שאלות המחקר שלנו היו:

1. מה היו נוהגי המש״ב שקבעו הוריהם של המשתתפים במחקר?
2. מהו תכנון המש״ב של המשתתפים במחקר בשלב זה של חייהם כבוגרים?
3. מדוע ערבים ישראלים לומדים עברית? (מוטיבציות)
4. מהי הלשון הדומיננטית במדגם שלנו?

שיטות המחקר

המשתתפים

13 סטודנטים ערבים ישראלים הלומדים במכללת זימן שבמכון וינגייט השתתפו במחקר שלנו.³ ממוצע הגיל של המשתתפים היה 22, ומספר הילדים במשפחת המוצא שלהם - 5. כל הסטודנטים למדו במכינה הייעודית של המכללה. בזמן הראיונות למדו 232 סטודנטים בשנה הראשונה של המכינה, 17 מהם היו ערבים ישראלים, וכאמור - 13 מתוכם השתתפו במחקר שלנו. בזמן הראיונות 12 מתוך ה-13 גרו בערים או בקהילות ערביות בישראל (כפרים) ודיווחו שגדלו בקהילה כזאת. משתתף אחד דיווח שגר בקהילה דוברת עברית וערבית.

ראיון חצי מובנה

המשתתפים נתבקשו לענות על מספר שאלות דמוגרפיות, הנוגעות למש״ב שלהם, לרמת העברית של הוריהם ושלהם ולגישותיהם כלפי המש״ב. הראיונות התקיימו בעברית. המשתתפים נשאלו על גילם, מספר אחיהם, מקומם בסדר הלידות במשפחתם, מקום לידתם, ורמת ההשכלה של הוריהם. השאלות על נוהגי המש״ב כללו שאלות על: השימושים השונים בשפות אצל בני המשפחה השונים בבית, רמת השליטה בעברית של המשתתפים ושל הוריהם, נוהגי השימוש שלהם בשפה - בחשיבה, בחלומות, בספירה, בקריאת ספרים, עיתונים ומגזינים, בצפייה בטלוויזיה, בהאזנה לרדיו ובשיחות עם חברים.

השאלות על ניהול המש״ב בתחום החינוך כללו שאלות על שימוש בשפה במסגרות החינוך בגיל הרך, בבית הספר היסודי, בחטיבת הביניים ובתיכון. שתי שאלות התייחסו לעמדה כלפי

3 המכללה האקדמית בווינגייט הקימה בתשס"ה את המכינה הייעודית למכללה, שבסוף הלימודים בה מקבלים בוגריה תעודת מכינה ייעודית. זו מחליפה את תעודת הבגרות הרגילה, באישור המל"ג ובפיקוח האגודה לקידום החינוך. חלק לא מבוטל מהלומדים במכינה באים מרקע סוציו-אקונומי נמוך (תושבי הפריפריה, בני מיעוטים, עולים חדשים מחבר העמים, יוצאי אתיופיה וכו'), כשליש מהם לקויי למידה. את לימודי האחרונים מממנת המדינה.

העברית והערבית וכלפי המש"ב: בשאלה הראשונה הם התבקשו להעריך את מדיניות השפה שלהם עם ילדיהם בעתיד על ידי דירוג לפי סולם ליקרט (Likert, 1932): הדירוג הוא מ-1 עד 5, כש-1 הוא ערבית בלבד, 3 דו- לשוני ערבית-עברית, 5 - עברית בלבד. השאלה השנייה הייתה: 'אילו יכולת, האם היית משנה משהו לגבי השימוש בבית באחת השפות או לגבי מידת השימוש בשפת התקשורת בינך לבין הוריד? איזה שינוי? מדוע היית מעוניין בשינוי כזה?' כאן ניתנה להם הזדמנות להרחיב ככל שירצו.

ההשתתפות במחקר הייתה התנדבותית, ולא ניתן עליה תגמול. אופי המחקר ומטרתו הוסברו לכל סטודנט בנפרד בתחילת הריאיון. הראיונות בוצעו בטלפון ונמשכו כ- 15 דקות, עד להשלמתם. המתשאלים הודו למשתתפים על השתתפותם וסיפקו להם מידע על חוקרי המחקר.

התוצאות

מדיניות השפה במשפחה (מש"ב)

כדי לקבל תמונה ברורה על נוהגי המש"ב ביקשנו מהתלמידים לדרג בסולם מ - 1 עד 5 (1 ערבית בלבד, 3 ערבית-עברית, 5 עברית בלבד) את שימושי השפה בהקשרים שונים בתוך המשפחה. בהקשרים הבאים כל 13 הסטודנטים ענו 1, משמע ערבית בלבד: אימא אלי, אבא אלי, אני אל אימא, אני אל אבא, אחי אלי ואני אל אחי. בין ההורים, ערבית בלבד נבחרה רק ב - 11 מן המקרים, בעיקר ערבית (2) רק במקרה אחד, ודו-לשוני (3) במקרה אחד.

כשהתבקשו לדרג את רמת המיומנות של הוריהם, דיווח המשתתפים כי האב הוא בעל רהיטות גדולה יותר מהאם בדירוג של 4 לעומת 3 בסולם ליקרט, תשובה אחת דיווחה על אי ידיעת עברית בכלל ו-5 ענו שלהוריהם רהיטות ברמה ילידית, כלומר ברמה של שפה ראשונה או קרוב לכך. הסטודנטים דירגו את רמת הרהיטות שלהם עצמם בשלושה תחומים: דיבור, קריאה וכתבה, ובכל שלושת המקרים דיווחו על רמת רהיטות ילידית.

המשתתפים נשאלו על שימושי השפה שלהם במצבים שונים ובהקשר פעילויות מסוימות (ראו טבלה מס' 1):

טבלה מס' 1: שימושי שפה של המשתתפים בתחומים שונים

תחום	ערבית בלבד	ערבית וערבית	ערבית בלבד
חשיבה	0	3	10
חלימה	0	4	9
ספירה	4	1	8
קריאת ספרים	1	3	8
קריאת עיתון	6	4	3
צפייה בטלוויזיה	5	5	3
האזנה לרדיו	3	4	4
תקשורת עם חברים	0	9	4

רמת ההשכלה של האבות דווחה כגבוהה יותר מזו של האימהות בארבעה מן המקרים, ושווה לרמת ההשכלה של האימהות בתשעה מן המקרים. השפה המדוברת במערכות החינוך בגיל הרך אצל כל הסטודנטים הייתה ערבית, וכך גם בבית הספר היסודי, בחטיבת הביניים ובתיכון, למעט סטודנט אחד שלמד בבית ספר דו-לשוני ערבית-עברית החל מכיתה ב'.

תכנון מוקדם של מש"ב

כאשר נשאלו איזו שפה או אילו שפות הם ידברו עם ילדיהם בעתיד, 4 משתתפים ענו שערבית בלבד, שבעה משתתפים ענו שביתם יהיה דו-לשוני ערבית ועברית, ומשתתף אחד ענה שהוא מתכנן לדבר בעיקר עברית עם ילדיו. אחת המשתתפות, שמתכננת לדבר בביתה ערבית בלבד, הוסיפה שהדבר תלוי בבן הזוג העתידי.

גישות כלפי מש"ב

כאשר נשאלו 'אילו יכולת, האם היית משנה משהו בבחירת השפה, בבית הורייך, או במידה שבה השתמשו הורייך בשפה בתקשורת שלהם אֶתְךָ? היו התשובות כדלקמן:

משתתף 1: לא, ערבית היא שפת האם שלי ואני מתכוון להמשיך בשפה זו.

משתתף 2: כן, מכיוון שאנחנו במדינה יהודית ומדברים בה עברית כל הזמן, ויש אנשים שלא מדברים ערבית, וזה יכול לעזור לי בעתיד.

משתתף 3: לא, אנחנו לא בוחרים בשביל ההורים שלנו.

משתתף 4: לא, לא חשוב לי, גדלתי כך ואני רגיל לזה כך.

משתתף 5: כן, אני הייתי מעדיף שידברו אתי גם בעברית. כך הייתי יכול להתוודע לעולם היהודי ולדעת איך לדבר. מכיוון שכאשר אנחנו גדלים לתוך עולם כזה, בכל האוניברסיטאות נחוצה עברית ברמה גבוהה. עלינו לדעת עברית על מנת להצליח בלימודינו.

משתתף 6: כן, הייתי רוצה שהוריי ידברו אתי יותר עברית, מכיוון שכעת קשה לי להתמודד עם החומר הנלמד בעברית במכללה.

משתתף 7: לא, מכיוון שעברית אנחנו יכולים ללמוד בכל מקום, מהטלוויזיה ומהרחוב. אני לא צריך את הוריי בשביל זה.

משתתף 8: לא.

משתתף 9: לא, שפה היא דרך לתקשר עם אנשים. למדתי במהלך לימודי שאם אני רוצה, אני יכול ללמוד כל שפה שארצה.

משתתף 10: לא, זוהי שפת האם שלי.

משתתף 11: כן, הייתי מעדיף שהיו מדברים אתי את שתי השפות, עברית וערבית, מכיוון שאנחנו חיים בישראל וחשוב לדעת עברית טוב גם כן.

משתתף 12: כן, הייתי מעדיף שהיו מדברים אתי בבית גם עברית, מאחר שזה היה עוזר לי עכשיו בלימודי.

משתתף 13: לא, לא מפריע לי שהם דיברו אתי רק בערבית.

כל המשתתפים שמתכננים לדבר בעתיד עם ילדיהם רק ערבית ענו על השאלה האחרונה שהם לא היו משנים את המש"ב שהנהיגו הוריהם. גם שלושה משתתפים שדיווחו כי בכוונתם לדבר עם ילדיהם בעתיד ערבית ועברית במידה שווה, ענו שהם לא היו משנים את המש"ב שהנהיגו הוריהם במשפחה בילדותם. כל האחרים שענו כי בכוונתם לדבר עם ילדיהם בעתיד גם עברית וגם ערבית ענו ב'כן' לשאלה שלעיל. לסיכום, התשובות לשאלות המחקר שלנו היו כדלקמן: המש"ב של בית ההורים ושל קרובי המשפחה הייתה ברוב המקרים וברוב המצבים ערבית. תכנון המש"ב אצל יותר ממחצית המשתתפים נע בכיוון הרצון למש"ב לדו-לשונית ערבית ועברית במשפחותיהם בעתיד, בשונה מהפרדיגמה החד-לשונית שבה הם גדלו. לאור דברי המשתתפים במחקר, דומה שהסיבה לתזוזה לרצון בשימוש בעברית היא אינסטרומנטלית גרידא. הם מכירים בצורך בעברית ברמה גבוהה יותר כדי להשיג את מטרותיהם ההשכלתיות והמקצועיות.

דיון

עברית היא השפה השלטת בישראל. ברוב המקרים הערבים הישראלים הולכים לבתי ספר ששפת ההוראה העיקרית בהם היא ערבית, והעברית נלמדת שם כשפה שנייה. העברית נמצאת בכל מקום ו'לכל קבוצת גיל, ללא קשר למין, יש קשר לא פורמלי בצורה כזאת או אחרת עם דוברי עברית. למרות שבדרגות משתנות' (Spolsky & Cooper, 1991, כמצוטט אצל Amara, 2002). כפי שהוכח במחקרנו, ערבים ישראלים מעוניינים לדעת עברית ממניעים אינסטרומנטליים - לשם עבודה, רכישת השכלה גבוהה ומימוש הזדמנויות תעסוקה. זהו '...כלי חשוב לכל האזרחים הערבים בישראל, מכיוון שהוא מאפשר להם לתפקד בצורה אפקטיבית בכל תחומי החיים (Amara, 2002). מדגם מחקרנו, שהוא אמנם מצומצם, מראה שצעירים ערבים בוגרים המעוניינים במסגרות השכלה גבוהה ונרשמים אליהן, הם דו-לשוניים, כפי שדווח לעיל; העברית תופסת מקום חשוב ברפרטואר הלשוני שלהם, בספרים שהם קוראים, בתוכניות הרדיו והטלוויזיה שהם שומעים ורואים ובתקשורת שלהם עם חברים. הערבית היא השפה האינטימית של המשפחה, של חלימה, חשיבה וספירה, כפי שדיווחו המשתתפים במחקרנו. כשהם התבקשו לדווח על שפת החשיבה, החלימה והספירה שלהם, היה מעניין לגלות את הדומיננטיות של שפה אחת ביחס לשנייה. למרות שהם בבירור דו-לשוניים, השאלה היא באיזה אופן הם מוגדרים דו לשוניים. כמוזכר לעיל, עקרון ההשלמה של גרוזיאן (Grosjean, 2010) קובע שאנשים דו לשוניים ממחלקים את השפות שהם יודעים לתחומים שונים, למטרות שונות ומשתמשים בהן עם אנשים שונים במהלך החיים. במילים אחרות, מה שמצאנו במדגם שלנו הוא שסטודנטים ערבים ישראלים

מתקשרים בערבית יותר מעברית, וערבית היא שפת המחשבות שלהם. ממצאים אלו מצביעים על תדירות גבוהה יותר בשימוש בערבית ואולי גם על גודל הרשת החברתית שלהם בערבית, לאור ממצאיו של דיואל (Dewaele, 2009) הבוחנים גורמים שונים המשפיעים על בחירה בשפת הדיבור הפנימי, שפת החשיבה הפנימית הקודמת לדיבור (Slobin, 1996; Pavlenko, 2011).

דו-לשוניים מדווחים לעתים על חלימה בשתי השפות, תלוי במצב שבו נמצא החולם ובאופי החלום (Vildomec, 1963). מקצת המשתתפים שלנו אישרו את הממצא הזה, אף כי רובם דיווחו כי הם חולמים בערבית בלבד, מה שמצביע שוב על הדומיננטיות של הערבית ביחס לעברית.

מקובל לחשוב שהספירה/המנייה היא התנהגות נלמדת לחלוטין ואינה חלק מעקרון ההשלמה; היא נקבעת אך ורק על ידי השפה שבה היא נלמדה לראשונה (Grosjean, 2010). תשובות המדגם שלנו בקשר לשימושי השפה אצל ארבעה מן המשתתפים מפתיעות ומציבות אתגר לדעה מקובלת זו. ארבעה משתתפים דיווחו שהם משתמשים בערבית כדי למנות. כל המשתתפים גדלו במשפחות דוברות ערבית והלכו לבתי ספר דוברי ערבית; ובהנחה שהמנייה נלמדת בשלב מוקדם בחיים, היא הייתה אמורה להלכה להילמד בערבית ולהתבצע בערבית במהלך החיים. ייתכן שבארבעת המקרים האלה מדובר בבעלי מיומנות גבוהה יותר בשפה השנייה (עברית), ומכל מקום הם מצביעים על צורך במחקר ובבחינה נוספת של נושא המנייה כהתנהגות נלמדת החורגת מן הדפוס של עיקרון המשלים. עם זאת, ייתכן שהקביעה המקובלת (שהמנייה מתבצעת בשפה הדומיננטית) היא נכונה, והשוני מן הדפוס הרגיל, שהתגלה אצלנו, עשוי לנבוע מגיל הרכישה של השפה השנייה, הגיל המוקדם שבו נלמדה מיומנות המנייה בשפה זו ומתדירות השימוש בה.

הערבית אינה מאוימת במגזר הערבי בישראל, וסביר להניח שהערבים הישראלים לעולם לא יזנחו אותה. העברית, לעומת זאת, מזוהה אצלם מאוד כשפה של הזדמנויות כלכליות ותעסוקתיות, כפי שציינו המשתתפים שלנו. למרות שהם דו-לשוניים, הם היו מעוניינים לשלוט בעברית ברמה גבוהה יותר, מסיבות אינסטרומנטליות גרידא, וההכרה בחשיבותה של העברית לצורך השתלבות חברתית ותעסוקתית והרצון לשפר את השליטה בה עשויים אכן להשפיע על מדיניות השפה העתידית במשפחות של ערביי ישראל שרכשו את השכלתם במוסדות להשכלה גבוהה בישראל. עשויה כך להתהוות פְּשִירוּת טובה יותר בעברית בקרב ערביי ישראל. המשתתפים שלנו שופכים אור על המאבק העז הניטש אצלם בין הוקרתם לשפה הערבית ונאמנותם לה לבין הצורך האינסטרומנטלי שלהם בעברית. אמארה ואבו עאקל (Amara and Abu-Akel, 1998, לפי Amara, 2002) טוענים שערבים לומדים עברית לצורכי תקשורת ומסיבות אינסטרומנטליות, ושלערבים בעלי השכלה גבוהה יש אפילו שליטה טובה יותר בעברית תקנית מאשר בערבית תקנית. למרות שאיננו יכולים להעלות השערות לגבי רמת השליטה של הערבים הישראלים בשתי השפות, מחקרנו אכן תומך בתפיסה שאלו מהם הרוכשים את השכלתם במוסדות להשכלה גבוהה בישראל מעוניינים יותר בעברית התקנית המודרנית ואולי גם יודעים אותה יותר. כרגע קיימים מעט מוסדות להשכלה גבוהה בערבית בישראל - לדוגמה, המכללה האקדמית הערבית לחינוך בישראל-חיפה,

ועובדה זו עשויה להניע צעירים ערבים ישראלים חדורי מוטיבציה לשפר את רהיטותם בשפה העברית.

במקום להתמקד בהיבט הפוליטי ובנקודות שליליות, כפי שנעשה לעתים קרובות בדיון ביחסים בין ערבים ליהודים בישראל, אנו מתמקדות בנקודות החיוביות שביכולות הדו-לשוניות ובמקרים מסוימים הרב-לשוניות של קבוצה זו. הרשימה אותנו הפתיחות שגילו חלק מן המשתתפים ביחסם לשפה השנייה.

באופן רחב יותר, כאשר מסתכלים בממצאים שלנו בהקשר של מש״ב, הם מעניקים תמיכה לתפיסתנו שבתוך המשפחה, לחברי משפחה שונים או למשתתפים בעיצוב המש״ב יש אידאולוגיות שונות בזמנים שונים. בשלב זה, חלק מן המשתתפים נתנו ביטוי לשוני אידאולוגי שלהם מהוריהם ומן הבית שבו הם גדלו. שוני זה עשוי להיות מיושם או לא מיושם הלכה למעשה במש״ב העתידי בדור הבא, תלוי במידה שבה ידבקו המשתתפים במחקר באמונותיהם ובמשא ומתן שיקיימו על ניסוח מדיניות השפה שלהם עם בני/בנות זוגם, ומאוחר יותר עם ילדיהם. הוריהם, הסבים לעתיד של ילדיהם, עשויים עדיין להיות בעלי השפעה על המש״ב שתופעל לגבי הדור הבא.

אחת המגבלות של מחקרנו הוא גודל המדגם. אך הוא מספק הצצה לשינוי המתחולל באידאולוגיות המש״ב בתוך קהילה זו. יש לבצע מחקר אורכי, בקנה מידה גדול יותר, על מנת לבחון את היקף התזווה שהתרחשה ואת השלכותיה על היבטים שונים שהשינוי במש״ב טובע בהם את חותמו.

מקורות

- Amara, M. H. (2002a). The Place of Arabic in Israel. *International Journal of the Sociology of Language*, 158, 53-68.
- Ben-Rafael, E. (1994). *Language, Identity, and Social Division: The Case of Israel*. Oxford Studies in Language Contact. Oxford: Oxford University Press.
- Dewaele, J. M. (2009). Age effects on self-perceived communicative competence and language choice among adult multilinguals, in L. Roberts, G.D. Véronique, A. Nilsson and M. Tellier (eds.), *EUROSLA Yearbook*, 9, 245-268.
- Golan-Cook, P. and Olshtain, E. (2011). A Model of Identity and Language Orientations: The Case of Immigrant Students from the Former Soviet Union in Israel. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32:4, 361-376.
- Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Kayam, O. and Hirsch, T. (In press). Family Language Policy of the English Speaking Immigrant Community in Israel: Families with Young Children and their FLP Planning and Management. *International Journal of Linguistics*.
- Kayam, O. and Hirsch, T. (In press). Israel's English Speaking Immigrant Parents' Family Language Policy Management: Language in the Education Domain. *International Journal of Linguistics*.
- King K.A., Fogle, L. and Logan-Terry, A. (2008). Family Language Policy. *Language and Linguistics Compass*, 2:5, 907-922.
- Koplewitz, I. (1992). Arabic in Israel: The Sociolinguistic Situation of Israel's Arab Minority. *International Journal of the Sociology of Language*, 98, 29-66.
- Lambert, R. D. (1999). A Scaffolding for Language Policy. *International Journal of the Sociology of Language*, 137, 3-26.
- Landau, J. (1987). Hebrew and Arabic in the State of Israel: political aspects of the language issue. *International Journal of Sociology and Language*, 67, 117-133.
- Moin, V., Schwartz, M. and Breitkopf, A. (2011). Balancing between heritage and host languages in bilingual kindergarten: viewpoints of Russian-speaking immigrant parents in Germany and in Israel. *European Early Childhood Education Research Journal*, 19:4, 515-533.
- Pavlenko, A. (2011). *Thinking and Speaking in Two Languages*. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- Shwartz, M. and Moin, V. (2011). Parents' assessment of their preschool children's bilingual development in the context of family language policy. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 33:1, 35-55.
- Silverstein, M. (1979). Language structure and linguistic ideology. In Paul R. Clyne (ed.), *The Elements: A parsession on linguistic units and levels*, pp. 193-247. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Slobin, D. I. (1996a). From 'thought and language' to 'thinking for speaking'. In J. J. Gumperz & S. C. Levinson (eds.), *Rethinking linguistic relativity* (pp. 70-96). Cambridge: Cambridge University Press.

- Spolsky, B. (1994). The situation of Arabic in Israel. In Y. Suleiman (ed.), *Arabic Sociolinguistics: Issues and Perspectives* (pp. 227-234). London: Curzon.
- Spolsky, B. and Cooper, R. (1991). *The languages of Jerusalem*. Oxford: Clarendon.
- Spolsky, B. and Shohamy, E. (1999a). Language in Israeli Society and Education. *International Journal of the Sociology of Language*, 137, 93-114.
- Spolsky, B. (1999b). *Languages of Israel: Policy, Ideology and Practice*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Stavans, A. (2012). Language policy and literacy practices in the family: the case of Ethiopian parental narrative input. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 33, 13-33.